

Uppfattningar om andra världskrigets historia: Svar till Lennart Andersson Palm

MARTIN HÅRDSTEDT* *Umeå universitet*

Jag har i egenskap av författare till ett av kapitlen i den av Maria Sjöberg redigerade *En samtidig världshistoria* fått en hel del synpunkter av Lennart Andersson Palm. Jag ska i det följande besvara Palms kritik.

Den första fråga där Palm är kritisk rör min beskrivning av förhållandena i Sovjetunionen under mellankrigstiden. Palm har rätt i att det finns mycket som kunde ha lagts till för att göra beskrivningen mer fullständig. Men om den därmed hade blivit som Palm uttrycker det mer "seriös" är frågan. Palm missar rubriken "Den nazistiska och kommunistiska utmaningen" för stycket och förbiser syftet med avsnittet. Jag valde att framför allt betona den politiska ofriheten och trycka på att trots ekonomiska och en hel del sociala framsteg kvarstår faktum: Sovjetunionen och Hitlertyskland var ingenting annat än förtryckande totalitära stater där makthavarna var beredda att döda delar av den egna befolkningen. Det fanns så att säga fina motorvägar i Tyskland på 1930-talet men det hjälpte knappast de som förtrycktes och dödades. Och de höga produktionssiffrorna i Sovjetunionen hjälpte knappast de som svält ihjäl på landsbygden i Ukraina eller dödades med ett nackskott av den sovjetiska hemliga polisen. Jag ville på ett begränsat utrymme visa att de nazistiska och kommunistiska ideologierna i flera avseenden omsattes i en förfärande politisk praktik.

Palm anser att jag inte tillräckligt förklarar orsakerna till den stora terrorn på 1930-talet. Det håller jag med om och kanske borde jag ha gjort det, men jag underkänner Palms förklaring att det var rädslan för ett anfall från väst som utlöste terrorn. Min korta förklaring i boken

* Professor i historia

är att det handlade om att regimen ville tvinga på landsbygdsbefolkningen en utveckling som den motsatte sig. Sovjetstatens repression av sin egen befolkning är vid det här laget enligt mig väl dokumenterad av forskningen.¹ Palm lutar sig mot Orlando Figes, en historiker som varit i blåsväder för tvivelaktigheter i sin forskning under många år. Slutligen är det inte alls konstigt att en diktatur kan förverkliga en brutal industrialisering, som den som ägde rum i Sovjet, eller ha förmågan att utveckla en enorm motståndskraft, som under andra världskriget – en diktatur har stora möjligheter att utnyttja ett lands resurser.

Den andra frågan som Palm tar upp är andra världskrigets förhistoria och skulden till andra världskriget. Palm har rätt i att mycket kunde ha tillfogats min beskrivning av vägen till krig 1939. München-överenskommelsen 1938 kunde säkert ha diskuterats mer. Men huvudlinjerna i det politiska förloppet finns med, även om västmakternas ovilja att samarbeta med det kommunistiska Sovjetunionen kunde ha lyfts fram tydligare. Ändå kan jag inte se att den beskrivning jag ger skulle skilja sig så mycket från den traditionella synen på krigsutbrottet. Västmakterna, inte minst Storbritannien, var inte beredda att gå i krig utan accepterade Hitlers annekteringar, hur moraliskt förkastliga de än var. Det tyska anfallet på Polen gjordes möjligt genom Molotov-Ribbentrop-pakten.

I ärlighetens namn är det inte enkelt att förstå vad Palm är ute efter i sin kritik. På vilket sätt är det jag skrivit en del i en revision av en tidigare syn på andra världskrigets utbrott och skulden till kriget? Jag uppfattar att en huvudlinje i Palms kritik är att jag inte beskrivit Sovjetunionen som demokratins försvarare och den stat som räddade Europa från nazismen. Palm framhåller att Sovjetunionen bekämpade fascismen, bland annat i Spanien, under mellankrigstiden, men glömmar att Sovjetunionen arbetade aktivt för kommunistiska maktövertaganden. Är inte Palms syn på Sovjetstaten lite väl naiv? Han hänvisar uteslutande till en annan lärobok i historia nämligen den välspredda och kända *A history of world societies*. Att Sovjetunionen skulle ha gått med på Molotov-Ribbentrop-pakten därför att man räknade med ett tysk anfall i framtiden är måhända rimligt, om det går att belägga, men det tar väl inte bort förklaringen att Sovjetunionen också ville expandera?

1. Jag väljer två arbeten att hänvisa till i vilka det finns ytterligare referenser: Stéphane Courtois m.fl., *Kommunismens svarta bok* (Stockholm 1999) och Klas-Göran Karlsson, *Terror och tystnad* (Stockholm 2003).

Att utöka och sprida kommunismen var ett återkommande mål för Sovjetsstaten manifesterat i Komintern och under kalla kriget praktiserat i Östeuropa. Det är enligt min mening inte ohistoriskt att se Sovjetunionens expansion på de baltiska staternas och Polens bekostnad som ett sätt att återta det som en gång var det gamla ryska imperiets områden. Även anfallet på Finland kan ses i ljuset av både säkerhetsbehov och återerövring från sovjetisk sida. Sovjetunionen var i den meningen en aggressiv stat som åsidosatte andra staters rätt till suveränitet och säkerhet. Sovjetunionen erbjöd ingen politisk frihet åt de territorier som de ockuperade. Och om nu Sovjetunionen väntade ett tyskt anfall, varför togs man då fullständigt på sängen i juni 1941? Varför greps Stalin av panik? Att västmakterna var misstänksamma mot Sovjetunionen var logiskt med tanke på rädslan för kommunismen. Att man dessutom på många håll hade en naiv syn på Hitlertyskland och dess mål är också känt. Det finns mycket som är svåranalyserat i denna fråga, vilket bådär för spekulationer. Men jag tror att vi måste vara öppna för att både västmakternas och Stalins agerande skapade förutsättningar för Hitlers utrikespolitik. Min uppfattning är att i mitt kapitel finns Hitlers aggression med på samma sätt som Stalins och västmakternas huvudsakliga reaktioner. När det gäller Stalins agerande väljer jag att hålla mig till det vi vet hände. Vi vet att Sovjetunionen skrev under en pakt med Hitlertyskland som möjliggjorde en annektering av de baltiska staterna och halva Polen. Vi vet att Sovjetunionen verkligen anföll Polen och ockuperade de baltiska staterna. Vi vet att Sovjetunionen likviderade tusentals polska officerare. Vad är det i det som är historiskt felaktigt? Om Palm velat hade han kunnat lyfta fram den diskussion som finns i boken kring hur man kan se på Hitlers roll i krigsutbrottet, kopplingen mellan första och andra världskriget och debatten kring *appeasement*-politiken. Och är min förklaring till Tysklands syften med kriget verkligen så tunn? Vilka andra huvudsakliga mål än annektering och att skapa *Lebensraum* och revidera Versaillesfreden fanns? Det redogör inte Palm för.

Den tredje frågan rör vilka aktörer som spelade huvudrollen i att besegra Hitlertyskland. Palm anser att jag inte har givit Sovjetunionen tillräckligt erkännande för dess krigsinsatser utan snarare tilldelat västmakterna rollen som huvudkraften mot Hitlertyskland. Jag håller med om att jag kunde ha varit tydligare i frågan om Sovjetunionens krigsinsatser och tydligare markerat att det var kriget på östfronten som

var det mest omfattande. Jag skriver lite väl kort att kriget ”vände” i Ryssland. Däremot har jag inte framställt landstigningen i Normandie som en avgörande vändpunkt. Jag menar att den markerar början till slutet i den meningen att Tyskland plötsligt ställdes inför en trefronts-situation (med fronten i Italien medräknad). Frågan om den sovjetiska krigsinsatsen är inte helt enkel. Det är korrekt att den sovjetiska krigsmakten bar den största krigsbördan, men den materiella hjälpen från västmakterna är en faktor som bör tas med i beräkningen. Jag är starkt emot att acceptera det utdrag ur *A history of world societies* som Palm lyfter fram där det i Palms översättning till svenska står: ”Framför allt kunde Stalin utnyttja Sovjetfolkets massiva stöd och hjältemodiga beslutsamhet [...]” Meningen förefaller nästan hämtat ur en kommunistisk propagandaskrift. Menar Palm på allvar att detta är en bra beskrivning av den sovjetiska krigsinsatsen? Den sovjetiska krigsföringen var extremt människoförspillande. Vill man resonera mer kring vilken stat som led mest och bar den tyngsta bördan – om det är historiskt intressant att jämföra och gradera mänskligt lidande – var det sannolikt Polen, som i relation till sin befolkning förlorade mer människor än Sovjetunionen. Palm anser att belägringen av Leningrad var en krigsförbrytelse, men då bör man även diskutera bombningarna av tyska städer. Tyvärr är det ohållbart i en lärobok att gå igenom allt. Dessutom bör man undvika värderingar och moraliserande.

Att jag inte nämnt Stalingrad och andra slag i min text är måhända ett misstag, men orsaken är att jag uppfattar att vi ofta förleder studenter att fastna vid enskilda händelser. Inom militärhistorien är det ett återkommande fenomen att ge enskilda slag ett för stort förklaringsvärde. Stalingradslaget avgjorde inte kriget och inte heller slaget vid Kursk eller någon annan enskild operation. Men det kan kanske vara aktuellt att nämna några av de större operationerna i en senare utgåva och över huvud taget beskriva krigets händelseförlopp lite mer. Därmed skulle man kunna komma förbi en del av de problem som Palm pekar på.

Avslutningsvis vill jag framhålla vikten av att vi historiker upprätthåller ett sakligt, ödmjukt och rättvist förhållningssätt till det andra skriver. Att slunga ur sig att andra är revisionister eller tydligt påskina att andra inte är seriösa leder knappast någonstans och slår sannolikt mest tillbaka på Palm själv. En historiker, med det ansvar det innebär, bör hålla sig till saklig argumentation och mer rättvis i sin kritik. Palm

underbygger inte sina uppfattningar särskilt väl, men hänvisar vid några tillfällen till tvivelaktig forskning och översiktsverk. Samtidigt anser han att de tolkningar jag har gjort borde ha motiverats av "solid empirisk forskning, grundad på tidigare obeaktat källmaterial". Jag har svårt att ta Palm på allvar i detta hänseende. Han ställer höga krav på mig, men lever själv knappast upp till dessa höga krav. Slutligen förstår jag inte varför Palm måste rycka ut till Sovjetstatens försvar. Totalitära regimer som Tredje riket och Sovjetstaten behöver inga försvarare.